

Tematika Austro-Ugarske Monarhije i autobiografski elementi u “Zastavama” Miroslava Krleže¹

1 Uvod

Roman *Zastave* Miroslava Krleže je samo jedno od dela hrvatskog i ex-jugoslovenskog autora u kojem je glavna tema ugarska komponenta Austro-Ugarske Monarhije. Ova je tema zapravo jedna od najvažnijih poluga Krležinog stvaralaštva. U svojem opusu magnumu pisac razmatra Austro-Ugarsku Monarhiju sa svih strana, od socio-političke situacije i istorijske pozadine preko nostalgične slike mađarskih prostora, pa sve do obrade istorijskih osoba i autobiografskih podataka preko likova svog romana i njihovih doživljaja.²

U ovom članku trebamo, pre svega, razmrsiti tajnu istorijskih i (auto)biografskih motiva, koju je Krleža stvorio u svojim *Zastavama*, polazeći od Krležinih ličnih kontakata i iskustava sa A.U. Monarhijom. Upoređićemo analize hrvatskih i mađarskih kritičara, te pokušati da podrobnije analiziramo problematiku. Naime, ne baš tako mnogo kritičara bavilo se dubokom i detaljnom analizom *Zastava*, mada nema sumnje da su one jedno od Krležinih najvažnijih dela. Ipak, moramo priznati da je dobar deo ovog pitanja već razmotren. Najznačajniji doprinos su dali mađarski kritičari, mada se naravno i hrvatski kritičari ne mogu zaobići, valjda zbog toga što su Austro-Ugarska Monarhija i likovi iz ugarskog političkog, kulturnog i društvenog života tako izričito prisutni u romanu.³

Zastave: pokušaj karakterizacije romana

Zastave su izlazile od 1962. fragmentarno u književnom časopisu *Forum*. Krleža je obradio hronologiju romana nekoliko puta, pa je na kraju dozvolio da se roman objavi u pet delova, na taj način stvorivši roman fabulativno-zatvorene

¹ Zahvaljujem se Spomenki Brašić na korekciji ovog mog prevoda na srpski jezik.

² Za opširniju analizu ove tematike upućujemo znatiželjne čitaoce na naš (neobjavljen) diplomski rad *Miroslav Krleža i Austro-Ugarska Monarhija. Analiza «Zastava»*. (predložen u akademskoj godini 2001-2002, Odsek za istočnoevropske jezike i kulture, Univerzitet u Gentu.)

³ Najpodrobnije analize o aspektima *Zastava* su napisali mađarski kritičari, dobri poznavaoци hrvatske literature ISTVÁN LŐKÖS (*A Kaptoltól a Ludvikáig. Horvát nemzettudat és magyarságtudomány M. Krleža életművében*. Budapest, 1997), GYÖRGY SPIRÓ (*Miroslav Krleža* Budapest, 1981), i Krležin prevodilac na mađarski, ZOLTÁN CSUKA, koji su dali zanimljive doprinose. Od hrvatskih kritičara treba, pre svega, spomenuti ĐORĐA ZELMANOVIĆA (*Kadet Krleža. Školovanje miroslava Krleže u mađarskim vojnim učilištima* Zagreb, 1987).

celine. Remek-delo pisca daje veoma detaljnu sliku istorijske i političke situacije u Hrvatskoj, a delomično i u Mađarskoj i u Srbiji, između 1913. i 1922. I pored toga ne radi se samo o prostom istorijskom romanu.

Zajedno sa Stankom Lasićem, koji analizira strukturu Krležinih *Zastava*, možemo ga nazvati *Bildungsromanom*, pošto se u romanu slika razvoj političke i etičke svesti mladog Kamila Emeričkog.⁸ Mogli bismo ga nazvati, prema rečima Vaupotića, i romanom-rekom, što znači opširan roman ili niz romana o životu i razvoju jednog ili više likova, u kojem pripovest zauzima jedan dugi vremenski period i koji daje opširnu sliku istorijsko-društvene situacije.⁹ György Spiró upoređuje roman s naturalističkom ili realističkom dramom, jer se razvija u krugovima jedne određene klase, naime klase aristokracije, takozvanih gornjih deset hiljada (*a felső tízezer* ili *die oberen Zehntausend*), te iz tog razloga zove roman *kamara-regény* (roman-soba).¹⁰ István Lőkös ukazuje s pravom na veličanstvenost romana i govori o *motívumvándorlás* (lutanje motiva), budući da se u romanu nalazi puno motiva koji se pojavljuju, isto tako, i u drugim Krležinim delima.¹¹ Krleža sâm, napokon, smatrao se "*ljetopiscem ove pripovijesti*", kada komentariše događaje u fusnoti u trećem delu.¹² U prvom delu je uzgred spomenuo da se radi o "*ovoj kronici*", dajući verovatno uputstvo kako bi se roman trebao čitati kao kronika događaja u Srednjoj Europi i na zapadnom Balkanu između 1913. i 1922. (*Zastave*, I, 173).¹³

Zastave, roman na ključ?

Jedna od najzanimljivijih interpretacija tačnije tumačenja *Zastava* je, nesumnjivo, Csukaovo, Krležinog prevodioca na mađarski. U uvodu mađarskog prevoda prvog dela *Zastava* u mađarskom časopisu *Nagyvilág*, on je tumačio roman kao *kulcs-regény* (roman na ključ), teza s kojom se Krleža nikad nije složio.¹⁴ U romanu na ključ se opisuju stvarne osobe (najčešće pod izmišljenim

⁸ LASIĆ, S., *Struktura Krležinih "Zastave"*. Zagreb, 1974.

⁹ VAUPOTIĆ, M., *Siva boja smrti*. Zagreb, 1974.

¹⁰ SPIRÓ, GY., *Miroslav Krleža*. Budapest, 1981, str. 275.

¹¹ LÖKÖS, I., *A kaptoltól a Ludvikáig. Horvát nemzettudat és magyarságtudomány M. Krleža életművében*. Budapest, 1997, str. 116.

¹² KRLEŽA, M., *Zastave*, Sarajevo, Nišro "Oslobođenje" / Mladost, 1967, III, 334.

¹³ Ukazaćemo odsad na Krležino delo na ovaj način.

¹⁴ ZELMANOVIĆ opširno razmatra raspravu između Krleže i njegovog prevodilaca, koja je nastala povodom Csukove interpretacije i razmatra i sâm delomično ovo pitanje u: *Kadet Krleža. Školovanje Miroslava Krleže u mađarskim vojnim učilištima*. Zagreb, 1987, str. 148-154. Vidi i LÖKÖS, I., op. cit., str. 130.

imenima), koje samo upućeni čitaoci mogu prepoznati, eventualno zahvaljujući pišćevim uputstvima, osobe koje su ključ razumevanja romana. Analizom pet glavnih likova romana (Kamila, Presvetlog, Joju, Anu i Erdélyija), ispostavlja se da su svi reprezentativni likovi, tj. tipični predstavnici opisanog doba, predstavnici Krležine (ili prethodne, što je slučaj Presvetlog) generacije. Troje njih, međutim, liče sumnjivo mnogo na istorijske osobe, tako da ćemo sada da istražimo Csukovu tezu malo detaljnije, analizirajući glavne likove.

Presvetli de Emericzy, Kamilov otac, je uticajni hrvatski političar. Godinama je bio sekretar i referent ugarsko-hrvatskog Regnikolarnog odbora, član Kraljevske delegacije hrvatskog sabora u zajedničkom ugarsko-hrvatskom parlamentu u Budimpešti te je u momentu pripovesti *“predstojnik kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade presvetli Emerički”* (Zastave, I, 17). On je, dakle, istaknuti političar koji je u tadašnjem Trojednom Kraljevstvu podređen samo komesaru (koji je od 1912. zamenio bana) – komesar se u knjizi ne zove Skerlecs, nego Reviczky.

On je tipičan primer mađarona i unionista, šezdesetomaca, pobornik Unije sa Mađarskom i ubeđeni branilaca mađarsko-hrvatske Nagodbe. On ima bezgranično poverenje u Monarhiju i odlučno odbija pesimistična proročanstva svoga sina. On smatra da dobar rodoljub i činovnik u službi Dvojne Monarhije treba automatski i voleti Mađarsku:

“Činovnik, gospodo, govorim vam to iz svog bogatog iskustva, činovnik poslije tridesetak godina naporene službe, činovnik [...] on se, logično, pretvara u lojalnog patriota, u aktivnog hrvatskog rodoljuba, a pitamo se, godspodo, što bi aktivan hrvatski rodoljub mogao biti drugo nego lojalan podanik ove naše ugarsko- hrvatske državne zajednice, pak ako je doista logičan, on treba da poštuje pozitivne zakone, on tako vrši svoju hrvatsku rodoljubivu dužnost čuvajući nasljedstvo naših slavnih i junačkih pređa, a to je naša osamstogodišnja Unija sa Posestrimom Ugarskom, [...] ” (Zastave, I, 29)

O lojalnosti Presvetlog Habsburškoj Monarhiji nema dakle nikakve sumnje. Kao mađarofil, razume se, sanja o sjajnoj karijeri za svog sina Kamila, te sumnja da će on prekinuti svoj studij prava u Budimpešti, da bi učio kulturnu istoriju u Beču kod Dvořáka. Pita se, što Kamilo traži u Srbiji, te zašto ne stupi u diplomatiju, pomoću svoje tetke Amande, udovice jednog austrijskog generala, ili zašto se neće angažirati kao politički publicist kod njegovog druga Kamrátha, istaknutog urednika mađarskih novina. U svakom slučaju smatra da njegov sin mora pronaći svoj put u Mađarskoj, a ne u Srbiji, te da bi bilo najbolje da oženi kćer starog Kamrátha, a ne da se bavi Anom Borongay, o kojoj iskazuje veoma negativno mišljenje:

“[...] a ovo njegovo naivno magare, kad bi samo htjelo ostati na Pravu, nego, eto, ne će, eto ga gdje prelazi Dvořáku na kulturnu historiju, a da je samo malo inteligentnije, mogao bi se, magari, posvjetiti diplomatskoj karijeri, Amanda bi mu to bez daljnjeg uredila, dakako, [...], a šta će mu ona nesretna Srbija, sama kuga i kolera tamo dolje [...], a da čovjek u onom ludilu gleda nekakve ideale.

Govore malkontenti, “malo nas je, provincija smo”, istina, a tko smeta ovom mom balavcu da ne prijeđe u Mađarsku, dobro piše, duhovito, nema što, to mu priznaje i Njegova Preuzvišenost sam premijer, mogao bi se angažirati kod Kamrátha u Mađarskom slovu kao politički publicist, [...], to su tražene i unosne pozicije, stranačka platforma bila bi mu momentano otvorena garancija za uspjeh, mogao bi uzeti Jolandu, kandidirati se u peštanski parlamenat, sa Jolandinim mirazom i sa Zdenčaj- dvorom bio bi veleposjednik sa više od trista jutara zemlje, otvoren mu je put balavcu, ohne weiteres, i u Gornji dom, to su političke šanse, ali, dakako, čovjek ne zna šta hoće, čovjeku je dosadilo učiti, sezonski mijenja predmete, a sad još hoće da se ženi jednom tuberkuloznom babom, koja bi mu mogla biti majka, i gdje mu je pamet šmrkavcu? ” (Zastave, I, 304-305)

Valjda se zbog ovog njegovog pragmatičnog gledišta na politiku i na karijeru, ili, kao se sâm Presvetli izrazio, pošto on sledi “*staru hrvatsku politiku “manjega zla” – ad evita mala maiora*” (Zastave, IV, 238), njegova lojalnost prema Monarhiji menja bez problema u lojalnost prema novoj vladi u KSHS. Naime, krajem 1918. se Presvetli nalazi suočen s bandom podstrekača koja napada njegovo imanje, jer se tamo sakrio sluga koji je navodno ubio jednog od njih. S pištoljem u ruci, bivši visoki hrvatski činovnik brani svoje imanje od razbojničke bande (tj. po njegovom uverenju), sve dok mu, slučajno prolazeći, srpski bataljon ne pruži pomoć. Na osnovu ovog prvog, pozitivnog kontakta s novom vladom on gradi novu karijeru kao ministar i zatim kao poslanik u Budimpešti, gde u međuvremenu Horthy već upravlja Mađarskom. Motiv kućevlasnika koji odmah posle prvog svetskog rata brani svoje pravedno imanje od pljačkaša, nalazimo i u “Na rubu pameti”, gde se magnat Domaćinski hvali kako je vlastitim rukama ubio tri “razbojnika”. Njega, kao i Presvetlog, smatraju posle rata osobom, koja se sasvim posvetila otadžbini, tako da je mogao postati uspešan poslovan čovek.

U svakom slučaju Presvetlome, u suprotnosti sa Kamilom, nije uopšte teško da samo za jedan dan pređe sa himne mađarskom svetom Stepanu na himnu srpsko-pravoslavnom svetom Savi, /misli Kamilo cinično,/ da bi istovremeno počeo da se bori protiv komunizma:

“[...] kada Mađari slave svoju historijsku pobjedu kod Przemysla i čitava Pešta pjeva na koljenima himnu svome Svetome Kralju Stjepanu

Hol vagy, István király

Téged magyar kiván

Gyászos öltözetben

Teelötted sírván,

kada gospodin de Emericzi Senior, koji je s Mađarima pjevao jučer svoj Sentištivanski psalam, s istim zanosom slavi danas Svetoga Savu, na Svetosavskoj Besedi,

Tamo venci, tamo slava,

Gde naš Srpski Pastir Sava

*Pojte njemu, Srbi,
Pesmu i utrojte,
deklamirajući svoju pravoslavnu molitvu protiv kozmopolitizma,
internacionalizma, separatizma, federalizma, socijalizma, komunizma, u jednu
riječ, protiv bolševizma, ove od svih kuga i kolera najopasnije zaraze, koju treba
iskorijeniti pravoslavnom ognjem [...]” (Zastave, IV, 109-110)*

Kamilo, razume se, smatra svog oca jednim od hrvatskih “političkih kurvi” koji su omogućili da Hrvatska u KSHS mora da odustane od svoje autonomije te da je progutana centralističkom beogradskom politikom. Kamilo je već 1913. svestan toga, da su njegova i očeva gledišta udaljena miljama jedna od drugih, da su to dva različita sveta; i da u njihovoj kući u stvari postoje dve različite logike, dva načina mišljenja – njegov i očev:

“Postoji u sistemu ovog ludila neka mračna logika, po kojoj se odvajaju stvari, zapravo, dvije logike, jedna emericzijevska, banska, i jedna njegova vlastita, lična, od one banske, prezidijalne potpuno odvojena, odmetnička, anarhoindividualna logika, logika zdrave pameti [...]Dva svijeta [...]” (Zastave, I, 309)

Kamilo smatra da se čaša prepunila, kad Presvetli 1922. izjavi srpskoj štampi, kako mu se činilo logičnim da je Beograd pri osnivanju KSHS delio pravdu, budući da Hrvatska državopravno više nije postojala, posle sloma Monarhije, i to u suprotnosti sa Srbijom, koja je imala kontinuitet na državnpravnomo nivou (Zastave, IV, 179-186). Javno izgovoriti tako nešto značilo je naprosto se dodvoriti srpskim radikalima, te to nije ništa više od političke prostitucije, po Kamilovom mišljenju. Ponašanje njegovog oca je neposredan povod da Kamilo menja svoje ime u Mirković.

Na taj način su se otac i sin postepeno udaljili jedan od drugog. Pri impozantnom rastanku sa sinom, do svog odlaska u Budimpeštu, otac – u suštini već sasvim skrhan sinovljevom promenom imena – primećuje kako mu je sin postao bandit, učlanivši se u KPJ. Čak ni ne reaguje na Kamilovo “do viđenja”, tiho zatvarajući vrata za sobom, mrmljajući nešto nerazumljivo. Rastaju se zauvek:

“Pred vratima, odškrinuvši ih, zastao je i pritvorivši ih ponovo, sa desnicom na kvaki, pomalo sagnut u pasu, kao slomljen, još jedamput je podigao pogled i poslije očitog kolebanja, gotovo šaptom, uputio svome sinu škakljivo pitanje “da li je istina da je postao član Komunističke partije?”

- Jeste, istina je,

- A da li si optiran još u nekakav njihov komitet?

- Jeste,

- To mi je bilo suđeno doživjeti da je moj sin postao bandit, e, pa kad je tako, ništa, zbogom,

- Do viđenja, tata,

- Nikakvog "do viđenja" tu više nema, tiho su se zatvorila vrata tako da se posljednje riječi više nisu ni čule, a trebalo je, po svoj prilici biti nešto tugaljivo." (Zastave, IV, 272)

Najbliži drug Kamilov zove se Joakim Dijak Žigman, kraće Joja, sin hrvatskog pisara Gašpara Dijaka i Eleonore von Schöna, poreklom Bečanke. Posle smrti svoga supruga Eleonora se udaje za Žigmana – tako da Joja ima dvojno ime – koji gaji socijalističke i nacionalističke simpatije i koji svojim fijakerom sa dva kljuseta razvozi soda-vodu ili mrtvace, ali koji je u stvari pirotehničar. Joja je, pod Žigmanovim uticajem, pristalica Starčevića, te obožava Frankopana i Zrinskog. Oba se dečka upoznaju u gimnaziji, gde sede u istoj klupi, po alfabetskom redu (Dijak, Emerički). Joja je veoma pametan, dobro glumi, te govori u razredu otvoreno o svom političkom uverenju. Kamilo govori o svom prijatelju iz mladosti na sledeći način:

"Jojin šarm bio je zapravo djelomice obasjan odrazom Žigmanove tajanstvene i privlačne pojave, ali Joja, po svojoj mami, Bečanki, koja se slučajno pojavila u našem malom gradu, po tome, što je svirao gitaru, što je "genialno krasnoslovio" Petra Zrinskoga u Bečkom Novom Mjestu (kao što se o Joji s punim priznanjem izrazio prior franjevačkog samostana otac Benko), a nadasve i naročito pak što je u razredu halabučio na čelu kompromisne mase mađaronskih ravnodušnika kao jedini Čelik- Hrvat, Joja je, dakle, uživao nepodijeljeni autoritet izuzetne ličnosti. Ne samo u svome razredu, Joja je u čitavom gimnaziji, u svakom pogledu, važio kao "Netko", ne samo zato, jer je govorio talijanski, njemački i francuski, nego, prije svega, jer nije nikada ništa učio, a po pet izvrsnih bio mu je prosjek u svjedodžbama. Nitko nije hrvatovao u razredu kao Joja, i nitko se nije usudio pojaviti sa coulerom od mile trobojnice na prsima na Svetoj misi kao Joja, premda je "isticanje narodnih boja u crkvi bilo zabranjeno" [...], u jednu riječ, nitko u razredu nije bio tako nadaren i tako rodoljubivo strastven kao Joja, premda mu je mama Eleonora, geborene van Schöna, bila Bečanka," (Zastave, I, 97)

Posle neuspelog atentata na Mađarsku železnicu u Zagrebu, Joja je uhapšen i poslan u Glinu. Mada mu je Kamilo pomogao oko pripreme atentat, Joja nikada nije priznao da je Kamilo bio njegov saučesnik, budući da su drugovi, zakleti na vernost. Oba odlaze svojim put i vide se ponovo tek posle devet godina.

Pri opisivanju ovog ponovnog viđenja, na Božić 1915., Krleža slika ukratko ironiju sudbine i rata, čija je žrtva postalo toliko ljudi na Balkanu i u Srednjoj Evropi, u periodu 1913.-1922.:

"tu jedan požarevački robijaš, jučer još u srbijanskoj gejačkoj čoji i u okovima, oslobođen po austrijskim četama, kad su ga kao austrijskog državljanina digli sa robije pa ga odmah zatim strpali u carsku mornaricu i bacili pod gvozdenu palubu jednog austrijskog torpedo- destroyera, i jedan husarski lajtnant, prostrijeljena krvava krpa, sa tri izrezana rebra, dva barjaktara, dva dinamitarda, dvije krvave košulje prošišane kuršumima, pa sada jadna slika i prilika ovih krigskamarada ne djeluje baš utješno, " (Zastave, III, 240)

Pri tom ponovnom susretu Joja odlučno tvrdi da tekstovi Ničea i Šopenhauera, koje Kamilo u to vreme čita intenzivno, nisu filozofija nego literatura. Jedina filozofska i politička vrednost je, po njegovom mišljenju, Marks, mada su pre oba druga njega smatrala hrvatofobom, pangermanistom, agentom Austrije i provokatorom (*Zastave, III, 263*). Ipak, niti Kamilo, nit Joja nisu za marksizam: "Marksisti pucaju danas jedni po drugima kao divljaci na ekvatoru!" (*Zastave, III, 266*). U svemu ovome prepoznajemo razočaranje bezbrojnih komunista kada su shvatili da socijalistički ideali nisu mogli sprečiti prvi svetski rat, te da nisu uspeali ujediniti proletarijat u borbi protiv kapitalizma, budući da je bio podeljen na različite narodne kampove te pucao na svoju sopstvenu klasu.

I posle rata sudbina nije poštedila Joju: prema članovima Komunističke partije vlada KSHS nije bila naklonjena. Joju ponovo zatvaraju (u Srbiji je bio osuđen na osam godina robije, pošto je pomogao albanskom izbeglici kojeg je srbijanska vlada osumnjičila za ubistvo) navodno pošto su predratni zakoni srpskog kraljevstva još uvek važili u KSHS. Takav je vladao cinizam u balkanskoj diktaturi dvadesetih godina. Nije nam poznato da li je Joja, kao što ga Krleža predstavlja, stvarno bio neko koga je Krleža poznavao, ali u svakom slučaju jesu njegov karakter i ličnost reprezentativni za opisano doba.

Glavni lik knjige, Kamilo Emerički, tipičan je predstavnik generacije koja se krajem XIX. veka rodila u Austro-Ugarskoj, bolje rečeno u Hrvatskoj, u bogatoj građanskoj porodici. Lőkös s pravom govori o "karijeri jedne ličnosti koja pripada Monarhiji" kada predstavlja život Kamila.¹⁵ Još kao gimnazijski djak, Kamilo pokazuje simpatije za ideje hrvatskog nacionalističkog političara Ante Starčevića, i to u takvoj meri da čak ni ne preza od pripremanja atentata na glavnu kancelariju Mađarske železnice u Zagrebu. Posle pretresa stana oba su druga udaljena iz škole; Joju su poslali u Glinu (popravni zavod), a Kamila je od toga sačuvao visoki čin njegovog oca, koji ga potom šalje u Hungaricum, internat u Budimpešti. Tamo Kamilo dolazi u kontakt s masonskim krugovima mađarskog čuvenog sociologa Erdélyija, te za njegov časopis - "Barjaci XX. stoljeća" piše članke besneći protiv zlostavljanja u Hrvatskoj koja je deo Austro-Ugarske. Ubeđen u to da se Srbija i Hrvatska mogu ujediniti te da Srbija ima u tom procesu ključnu ulogu, Kamilo putuje u Srbiju, 1913. godine. Posle bitke na Bregalnici (drugi balkanski rat, 1913), on shvata da su Srbi ipak samo hteli proširiti svoju teritoriju, te da se uopšte nije radilo o vizijama jedne moguće južnoslovenske države. Kamilo ipak još uvek gaji prosrpske simpatije i predviđa propast Austrije, koja, prema njegovom uverenju, može samo i dalje postojati ukoliko se transformiše u konfederaciju. Napokon se Kamilova politička gledišta ostvaruju ratom i novonastala KSHS (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca) postaje veliko razočaranje za Hrvate, koji su se džabe nadali da će ujedinjenjem sa Srbima dobiti više autonomija nego pod austro-ugarskom

¹⁵ LŐKÖS, I., op. cit., str. 117: "Egy monarchiabeli személység pályáíve: Kamill Emericzý"

vladavinom. Pod Jojinom uticajem Kamilo se učlanjuje u KPJ (Komunistička partija Jugoslavije) te se bori protiv beogradske diktature.

Život Kamila upadljivo liči na biografiju i političku evoluciju samoga Krleže, mada ima, razume se, i mnogo razlika: radi se još uvek o fikciji. I sâm Krleža je prekinuo gimnazijsko školovanje u Zagrebu posle četvrtog razreda (iz drugih razloga nego Kamilo), te u Mađarskoj nastavio studije. Od 1908. pa sve do 1911. uči u Kadetskoj školi (hadapródiskola) u Pečuju, gde upoznaje mađarske klasike (Sándor Petőfi, János Arany, Mihály Vörösmarty i drugi), koji ga inspirišu i podstiču na to da i sam počne pisati.¹⁶ Posle tri godine provedene u Pečuju, mladi Krleža dobija carsku stipendiju koja mu omogućava da uči na Vojnoj Akademiji Ludovika (Király Magyar Honvéd Akademia, Kraljevska Mađarska Vojna Akademija) u Budimpešti. Krleža se nije osećao dobro u Ludoviceumu, pa je pobeo dva puta, i to u Srbiju, tokom prvog i drugog balkanskog rata. Njegovo prvo bekstvo iz Ludoviceuma, u proleće 1912., otkrili su na Akademiji, ali je ostao nekažnjen.¹⁷ Student Krleža, kao i njegovi drugi generacijski istomišljenici, smatraju Srbiju mladom državom koja se hrabro bori za svoju slobodu: uporedili su situaciju Srbije (pod jarmom Turaka) sa situacijom u kojoj se nalazila i Hrvatska pod Austro-Ugarskom vladavinom. Krležino drugo bekstvo sa Akademije ga isključuje zauvek iz svih vojnih ustanova Monarhije, pošto ga smatraju srbijanskim špijunom. Krleža 1913. ipak shvata da Bugari i Srbi ratuju isključivo iz teritorijalnih i ekonomskih interesa, i kako se drugi balkanski rat završava besmislenim krvoprolićem na Bregalnici (reka u Makedoniji). Često srećemo motiv “bratoubilačkog rata na Bregalnici” u Zastavama, koji zaaokuplja Kamila, podjednako razočaranog svojim idealima, kao i sâm Krleža. Te zar nije i glavni lik romana putovao u Srbiju tokom balkanskih ratova, budući da je bio pobornik jedne zajedničke države Srba i Hrvata. I on je stupio bio u kontakt sa srpskim ‘đeneralima’, ali se vraća kući, okrenuvši leđa tom bespotrebnom krvoproliću.

Kao i sâm Krleža, kome vraćaju oficirski čin kad izbije prvi svetski rat, Kamilo služi 1915. u Galiciji, tokom strašne Brusilov-ofanzive. Krleža je u drugoj polovini 1918. u “Hrvatskoj Riječi” objavio niz članaka o posleratnom stanju u Mađarskoj i u “Novom Društvu” feljton “Borbu za mađarsku izbornu reformu”, pod pseudonimom Hungaricus.¹⁸ Pod istim pseudonimom je Kamilo 1913. objavio članke u “slobodnoj” štampi u Rijeci: “*Sjetio se da je pod*

¹⁶ LÖKÖS, I., citira Krležu u: *Hrvatsko-Mađarske književne veze. Rasprave i članci*. Zagreb, 1997, str. 127: “Petőfijeva pjesma o kurjacima prvi je duboki poticaj da sam počeo pisati.” (Krleža, *Moj obračun sa njima*, Zagreb, 1932, str. 12).

¹⁷ ZELMANOVIĆ, M., op. cit., str. 52

¹⁸ NEMEC, K., *Mađarske teme u “Zastavama” Miroslava Krleže* in: *Bibliotheca Croatica Hungariae*, knjiga 2: Hrvati i Mađari u svetlu prožimanja kultura i jezika, Pécs, 1997, str. 79-80.

pseudonimom “*Hungaricus*” [...] štampao entrefilet u Riječkom novom listu *Franja Supila* [...]” (Zastave, I, 294). Krleža je 1922. objavio mnogo tekstova protiv belog terora Horthyja; Kamilo je član međunarodne komisije koja treba da istraži zločine ovog terora u Mađarskoj. Krleža u bezbrojnim člancima polemizira protiv zločina vlade prve Jugoslavije; Kamilo drži predavanja o sudbini nepravedno zatvorenih komunista u KSHS i ima nameru da zaštiti kraljevog atentatora (čovek, koji je pucao na srpskog kralja s namerom da ga ubije). Premijera Krležinog pozorišnog komada “Galicije” je zabranjena 1920, pošto je pisac bio član KPJ; na Kamila atakuje štampa, pošto ga smatra boljševičkim agentom i pristalicom Béla Kun koji je 1919. pokušao da stvori socijalističku republiku u Mađarskoj. Krleži su vlasti optužile za to što je on, navodno, dobio pare od tog istog Béla Kun kako bi finansirao svoj časopis Plamen, što je pisac kasnije i priznao.¹⁹ Možemo zaključiti da je Krleža u opisivanju Kamila obradio toliko svojih sopstvenih iskustva, da možemo nazvati Zastave romanom koji je u mnogome autobiografski te s kojim se Krleža oprostio od Monarhije gde je proveo svoju mladost.

Gde u liku Kamila prepoznamo, manje ili više, samog autora, to nas lik Ane Borongay i te kako približava pojmu “romana na ključ”. S Anom Borongay, “*Prvo Ime mađarske Moderne*” (Zastave, I, 152), s kojom niko nije bio jednak po poetskoj nadarenosti, Kamilo ima strasnu ljubavnu vezu. Krleža je slika na neki način kao femme-fatale, “...koja se u našoj dramatskoj historiji javlja kao neposredan povod da su mnoge stvari krenule kobnim tokom.” (Zastave, I, 173).

Budući da Kamilo provodi Duhove s Anom na Balatonu, nije pravovremeno dobio vest o iznenadnoj bolesti svoje majke, tako da je zatiče mrtvu pri povratku u Zagreb. Njegova verenica Jolanda, s druge strane, izvrši samoubistvo zbog Kamilove ljubavne veze s Anom. Ko je Ana Borongay? Posle nesrećne romanse sa husarskim poručnikom Šimanjskim s kim ima kćer Tamaru, o ovoj propaloj ženi se brine profesor Erdélyi koji je bukvalno dovodi s ulice i ženi je. Otkriva njen poetski talenat, te joj omogućava karijeru pesnikinje. Od tog trenutka Ana se ponaša kao bon-vivant i okuplja oko sebe krug obožavalaca i kavaljera, među kojima je u početku i Kamilo. Bez obzira na Kamilovo insistiranje, Ana nije htela da se rastane od starog profesora kako bi se udala za njega.

Lőkös pravi paralelu između bračnog trougla Kamilo-Ana-Erdélyi, i bračnog trougla koji je postojao između mađarskog pesnika Ady Endre, njegove ljubavnice Adél Brüll (koja se u Adyjevim pesmama javlja pod anagramom Léda) i njenog muža, i ukazuje na činjenicu da Krleža u svojim dnevnicima

¹⁹ KULUNDŽIĆ, Z., *Tajne i kompleksi Miroslava Krleže koje su ključ za razumijevanje pretežnog djela njegovog opusa*, Ljubljana, 1988, str. 76

govori o vezi Ady-Léda-Ödön, upravo u periodu kad je pisao svoje Zastave.²⁰ Ipak je Krleža, što se tiče lika Ane, najverovatnije mislio na Annu Lesznai, suprugu Oszkár Jászija – kome ćemo se kasnije vratiti. Uostalom, ima puno sličnosti između njene ličnosti i Adyjevom Lédom. Pre njenog braka s Diósy Ödön, Adél Brüll se udvarao jedan husarski poručnik; Ana je imala ćerku iz slične ljubavne veze. Poznato je o Adél Brüll da je putovala mnogim evropskim gradovima kako bi se upoznala s njihovim znamenitostima; Ana je pokazala slična interesovanja, kada sa svojim obožavaocem Baranyai putuje iz jednog sanatorijuma u drugi i u međuvremenu posećuje velike evropske gradove. I među Erdélyijem i Diósyjem možemo povući paralelu: obojica su bila primer ‘dobrog supruga-rogonje’ (bez obzira na nekoliko nepromišljenih trenutaka): Diósy trpi Adyja kao druga kuće i kavaljera svoje žene, Erdélyi prima Kamila isto tako u porodični krug.

Kako Adél Brüll, tako i Ana Borongay odbija da se odreknu svog muža. Anina zavisnost od lekova i alkohola, od čega pati kad je Kamilo ponovo sreće posle devet godina, jeste, kao i motiv pesnika, valjda transponirana Adyjeva ličnosti na Anu.

György Spiró je ukazao na to da “*možemo u ličnosti Ane [...] razotkriti [...] kako senku Anna Lesznai, tako i Margit Kaffka...*”.²¹ Osim činjenice da je Margit Kaffka pre prvog svetskog rata bila poznata kao najveća mađarska pesnikinja, čast koju bi mogla imati i Ana Borongay – u Zastavama čitamo naime da je Ana, pored Adyja, najveći mađarski pesnik – je i jedina sličnost između fiktivnog lika Ane Borongay i istorijske osobe Margit Kaffka.

S likom Anne Lesznai, međutim, može se povući mnogo paralela, tako da su Zoltán Csuka, Stanko Lasić, György Spiró i Đorđe Zelmanović verovatno u pravu kada pretpostavljaju da je Anna Lesznai tzv. stvaran predložak ili model za lik Ane Borongay.²² U Zastavama čitamo da je Ana supruga profesora Erdélyija, te da je “[...] u njenom domu, pod pokroviteljstvom njenog supruga, Velikog Meštra peštanske masonerije, zapravo organiziran duhovni generalštab slobodnozidarske lože Galileo Galilei, [...]” (Zastave, V, 70-71).

Erdélyi, suprug Ane Borongay – njen pesnički pseudonim za Margit (!) Sóhaj – liči upadljivo mnogo na mađarskog sociologa i profesora Oszkára Jászija. Jászi je bio oženjen sa pesnikinjom i slikarkom Annom Lesznai. O njenim pesmama, koje su objavljene u to vreme vodećem književnom časopisu

²⁰ LÖKÖS, I., op. cit., str. 125. Pisao je Krleža o tome povodom čitanja knjige Zsófia Dénes o romansi poznatog mađarskog pesnika, “*Akkor a hársak épp szerettek...*” (Upravo onda su volele lipe...).

²¹ SPIRÓ, GY., op. cit., 277: “*Anna alakjában [...] felfedezhetjük [...] mind Lesznai Anna, mind Kaffka Margit árnyát [...]*”

²² ZELMANOVIĆ, M., op. cit., str.159. upućuje kako na Csuka, tako i na Lasića; SPIRÓ GY., op. cit., str. 276-277.

Nyugat (Zapad), Endre Ady je pisao kritike u Jászijevoj časopisu Huszadik Század (Dvadeseto Stoljeće). U Zastavama Kamilo piše recenzije o Aninim pesmama u Erdélyijevoj časopisu Barjaci XX. stoljeća.¹⁹

Posle svega što smo već napisali o Ane Borongay, moglo se već pretpostaviti da je najverovatnije Oszkar Jászi poslužio kao model za lik profesora Otokara Erdélyija, te za Erdélyijeve Barjake XX stoljeća Jászijevoj časopis Huszadik Század. Da pogledamo najpre izbliza Oszkara Jászija .

Prvog januara 1900. mladi su sociolozi, politolozi i publicisti osnovali časopis Huszadik Század u Budimpešti; godinu kasnije sledilo je osnivanje Társadalomtudományi Társaság (Sociološkog Društva). Društvo čiji je osnovni zadatak bio analiza mađarskih društvenih prilika, te je imalo upadljive veze sa masonerijom, koja se širila od 1870. dosta brzo u Mađarskoj: mnogo istaknutih političara, akademika, poslovnih ljudi i umetnika je bilo član jedne masonske lože (na primer pisci kao Endre Ady i Dezső Kosztolányi). Društvo je organizovalo predavanja za radnike i bilo je pobornik radikalne obnove i promene intelektualnog života. Osnivalo je najradikalniju mađarsku masonsku ložu te podržalo nastajanja Galilei-kör (Krug Galilei).²⁰ Glavni pobornik Društva bio je od 1907. i Oszkár Jászi.

Baš pre izbivanja prvog svetskog rata, grupa je 6. juna 1914. stupila u javnost pod njegovim rukovodstvom, pod imenom Országos Polgári Radikális Párt (Narodna građanska radikalna partija). Na političkom planu trudila se za opšte pravo glasanja, jednaka građanska prava narodnosti u Mađarskoj i demokratizaciju činovništva i suda.²¹ Nema podataka da je Krleža lično imao veze s Galilejevim Krugom u vreme svojih studija na Vojnoj Akademiji Ludovika (1911.-1913.), ali sigurno je pratio njihov rad. Iz Kruga Galilei se u ratnim godinama stvorila radikalna grupa, koja 1918. širi letke među vojnicima i radnicima, s pozivom na mir i uništavanje Monarhije, te na osvajanje vlasti, po uzoru na “rusku braću”.²² Iz Kruga se razvila revolucionarna ćelija Béla Kuna. Posle revolucije 1919. ušla je u Komunističku partiju Mađarske.

Jászi nije bio pobornik klasne borbe te se povukao posle Kunove pobede. Maja 1919. je emigrirao u Beč, te posle u SAD, ne zato jer se plašio proletarske revolucije nego što je u to vreme počeo Horthyjev beli teror u Mađarskoj. 1922. Krleža je uredio 11. broj časopisa Nova Evropa, u kojem je objavio niz članaka protiv Horthyjevog belog terora, s doprinosom Oszkára Jászija i drugih istaknutih osoba tadašnje mađarske političke scene.²³ Prema Lőkösu, Krleža je tog trenutka imao lične veze s mađarskim profesorom sociologije.²⁴

¹⁹ LŐKÖS, I., op. cit., 134.

²⁰ HANÁK, P., *Die Geschichte Ungarns*, Budapest, 1990, str. 168.

²¹ ROMSICS, I., *Hungary in the twentieth century*, Budapest, 1999, str. 58-59.

²² ZELMANOVIĆ, M., op. cit., str. 159

²³ ibidem, str. 162.

Sličnosti u životu Erdélyija i Jászija ima puno: Erdélyi karakteriše u Zastavama često kao “*prevejani peštanski mason*”, “*stari masonski majstor*”, “*Veliki Meštar peštanske masonerije*”, te se spomenuli i “*masonski krugovi oko Barjaka*” (Zastave, V, 20; 25; 58; 69-70). Sve to vredi isto i za Jászija. Erdélyi “*...primio se usred sveopće zbrke jeseni 1918 na kukanje samoga grofa Károlyi državnog sekretarijata za socijalnu politiku,...*” (Zastave, V, 35). Jászi je bio kod istog grofa Károlyi ministar za manjinska pitanja i socijalne poslove, u jesen 1918.²⁵

Erdmannovi (Erdélyijevi su u međuvremenu promenili svoje ime), u bekstvu od komunista Béla Kuna i kasnije od Horthyjevog belog terora, putuju u Beč, da bi zatim preko Pariza putovali u Boston, gde Erdélyi gde osnivaju institut za istoriju dunavskih naroda, te gde će se predavati o stanju stvari u Mađarskoj:

“*dobio sam neke američanske kredite da u Bostonu organiziram Institut za historiju dunavskih naroda, a u taj krug spada i vaša zemlja, i, eto, proputovao sam kroz Beograd da se s vašim ministarstvom dogovorim o tehničkim elementima zajedničkog posla u tome smislu, jer, dakako, moja katedra namjerava djelovati prijeko na drugoj obali na liniji pune solidarnosti sa dunavskim narodima,*” (Zastave, V, 17)

Erdélyi, koji se do i tokom rata borio protiv budimskog centralizma i za federaciju dunavskih naroda, više ne veruje u svoje bivše ideje, čime je Kamilo vrlo razočaran: on sve negativnije misli o svojem bivšem vođi. Erdélyi smatra da je socijalna revolucija, o kojoj sanja Kamilo, prosto fikcija, pa ukazuje Kamilu na najnovije evropske tendencije:

“*Kako možete, dragi, da tako, oprostite, djetinjasto fantazirate? Kakva “revolucionarna situacija”, u Pragu, na primjer, gdje je svijet klecao pred Masarykovom slikom, ili u Varšavi, gdje su ljudi po crkvama palili svijeće pred fotografijom Pilsudskoga, ili u Beogradu, gdje je pojam Kralja i dan- današnji identičan sa pojmom pobjede? Ne treba se obmanjivati apstrakcijama, ne, ne, u politici nikako, to je opasna stvar, nije u Evropi bilo nikakve objektivane ni neobjektivne revolucionarne situacije! (...) čista glupost! Himere!*” (Zastave, V, 43)

Erdélyi sada hvali centralističku beogradsku upravu, tako da možemo s pravom govoriti o evoluciji političke svesti kako kod Kamila, tako i kod Erdélyija: Kamilo se na političkom planu razvija od nacionaliste-separatiste do federaliste-komuniste, Erdélyi od konfederaliste do centraliste, kako kazuju njegove reči:

“*Molim vas, centralistička politika ipak je, uprkos svemu, politika velikoga stila! To je politika jugoslavenskih, evropskih razmjera! Oprostite, to nije*

²⁴ ibidem.

²⁵ ROMSICS, I., op. cit., str. 93.

provincijalno, varmeđijsko nadmudrivanje još iz vremena Hrvatskog Sabora! ” (Zastave, V, 26).

Ovu evolucija Erdélyijevog političkog razmišljanja nalazimo na neki način i kod Jászija, koji je postao tokom rata sve radikalniji što se njegovih (kon)federalističkih gledišta tiče. Galántai ukazuje na to kako je Jászi prvobitno bio samo protiv mađarizacije narodnih manjina na mađarskim prostorima Monarhije, te se zatim zalagao za kulturnu autonomiju manjina, da bi tek 1918. predložio svoju ideju *Dunai Egyesült Államok* (Sjedinjene Dunavske Države).²⁶ Tog momenta je Antanta već odlučila organizovati razne male nasledničke države, te su narodi Monarhije, Česi, Poljaci, Rumunji i južni slaveni već imali svoje sopstvene namere, tako da je Jászijeve koncepcija bila od početka nerealna. Lőkös ukazuje na studiju Pétera Hanáka, 1985., iz koje se ispostavlja da je Jászi u SAD zaključio, na osnovu svojih iskustava kao ministar socijalnih poslova kod grofa Károlyi, te zatim suočen s revolucionarnim i kontrarevolucionarnim terorom i sa političkom i ekonomskom situacijom u Evropi tridesetih godina, da demokratska, liberalna konfederativna politika u Evropi nije moguća: *“Dok ima Toryjeve uprave u Engleskoj, fašistske diktature u Italiji, dotle nema mesta toj demokratskoj liberalnoj i konfederativnoj politici, za koju sam se borio tri decenije.”*²⁷ Krleža, razume se, nije mogao znati za ovu studiju, budući da je ovaj umro četiri godine pre; ali valjda je bio u toku ove evolucije Erdélyijevog mišljenja, koja je bila sasvim suprotna od njegove, te je obradio sve to u liku Otokara Erdélyija.

4 Zaključak

S jedne strane, Krleža daje sliku likova koji su svi svojim životom tipični predstavnici jednog doba, tj. perioda 1913.-1922., Krležine generacije i njemu prethodne. Presvetli kao mađarofilski političar koji potom poslušno radi sve što mu kaže Beograd, ali se na kraju krajeva ipak ne da uniziti beogradskoj vladi, te želi da ga sahrane u Mađarskoj. Joja kao nacionalista i komunista, koji se u Monarhiji suočava sa represijom vlašću protiv političkih terorista, ali kome je u KSHS, kao komunista, još teže. Ana kao mađarska bon-vivant, slavna pesnikinja, član visoke buržuazije koja je posle prvog svetskog rata primorana da se iseli ili da propadne u samoj Mađarskoj (usled progona komunista te zatim zbog Horthyjeve vlade). Sâm Kamilo, koji kao i Joja evoluirao, glede svog političkog mišljenja, naime od nacionaliste do socijaliste. Likovi na taj način doprinose upotpunjenju slike Monarhije koju Krleža daje, budući da opisuje

²⁶ GALÁNTAI, J., *Oszkár Jászi's conceptions on federalism during the first world war.* in: *Studia Historica, Academia Scientiarum Hungariae*, Budapest, 1975, str. 8-17.

²⁷ LŐKÖS, I., citira Jászija iz Hanákove studije: op. cit., str. 140: *“Amíg tory kormány van Angliában, fasiszta diktatúra Olaszországban, mindaddig nincs hely ama demokratikus liberális és konföderatív politika számára, melyért három évtizeden ár harcoltam.”*

različita gledišta i tokove života, koji su, međutim, podjednako realistični i reprezentativni za opisano doba.

S druge se strane ispostavlja da se Krleža inspiriše delimično i stvarnim osobama, kojima daje drugo ime i koje predstavlja u (delimično) drugom kontekstu. Ana Borongay (pseudonim za Margit Sóhaj) je, izgleda, istorijski prototip Adél Brüll (kojoj se udvarao Ady), Margit Kaffka (velika mađarska pesnikinja) i Anna Lesznai (Jászijeva supruga). Kamilo ima nekoliko karakteristika Endre Adyja, ali najviše samog Krleže. Erdélyi liči s jedne strane pomalo na Ödön Diósyja, ali s druge strane možemo nesumnjivo prepoznati Oszkára Jásziya u njemu.

Možemo se, dakle, saglasiti s Csukaovim zaključkom da se Zastave mogu čitati kao roman na ključ, ali pri tome ne možemo zaboraviti da su one pre svega roman koji se daje čitati zaista kao kroniku. Kronika koja daje realističnu i izričito nijansiranu sliku perioda 1913.-1922. u Mađarskoj i u Jugoslaviji. Knjiga koja, kao što se tako često dešava kod Krleže, zahteva jednog eruditnog čitaoca, koji može razumeti sve Krležine primedbe i komentare. Knjiga, u to nema sumnje, iz koje čitalac saznaje veoma mnogo o Monarhiji.